

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
3/2020 (XLVIII)
<https://doi.org/10.36770/bp.518>
ISSN 1640-7806 (druk) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Andrzej Suchcitz*

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Wielka Brytania

Archiwa Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego jako źródło do opracowania monografii i biografii

The Archives of the Polish Institute and Sikorski Museum
as a primary source for biographies and monographs

Abstract: The Archives of the Polish Institute and Sikorski Museum in London are a veritable gold mine of primary sources for persons wishing to write biographies of Polish politicians, soldiers, diplomats, writers, and painters of the twentieth century. The same is true of monographs about formations and units of the Polish Armed forces and battles of the Second World War. Moreover, the sources available can enrich the biographies of British and other allied commanders, politicians and diplomats, something which unfortunately many foreign historians fail to take into account when researching their topic. The papers presents the complexity of undertaking research using the example of the biography of General Władysław Anders (1890–1970). The sheer volume of primary sources available at the Institute make this a monumental task neces-

* Andrzej Suchcitz – dr hab.; od 1989 kierownik Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Autor monografii: *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947* (Londyn 2002).

Andrzej Suchcitz, *Archiwa Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego...*

sitating strict inner discipline not to be overwhelmed by it. This may in part explain why to date there is no single volume biography of the General encompassing his entire life and the many faceted aspects of his activities.

Keywords: Archives, Anders, Sikorski, Mikołajczyk, War diary, Commander-in-Chief.

Bogactwo zbiorów archiwalnych Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie jest powszechnie znane, dzięki czemu powstało i nadal powstaje wiele bardziej lub mniej wartościowych opracowań monograficznych, artykułów naukowych oraz popularno-naukowych. Nawet niekiedy archiwalia zasilające Instytut służą za podstawę dla powieściowych konstrukcji fabularnych i scenariuszy filmowych. Wśród istniejących już, a także aktualnie powstających prac, których bazą były (i są) źródła pomieszczone w zbiorach londyńskiego Instytutu, szczególnie miejsce zajmują monografie tematyczne i biografie. Zwłaszcza po 1989 roku widać wyraźny wzrost tego typu publikacji, co należy wiązać ze wzmożonym zainteresowaniem historią drugiej wojny światowej z perspektywy dokumentacji wytworzonej i zgromadzonej poza Polską przez uchodźstwo wojenne 1939 roku, a po 1945 roku – przez emigrację niepodległościową. Przełom 1989/1990 roku, poza wieloma zmianami natury politycznej i gospodarczej, spowodował zniesienie cenzury, co z kolei w sposób naturalny otworzyło tamę dla powstawania nowych, interesujących opracowań, które w warunkach politycznych PRL-u nie mogłyby się nie tylko ukazać, ale samo badanie źródeł w Londynie byłoby właściwie niemożliwe czy też niezwykle utrudnione.

Przełom 1989/1990 roku sprawił, że przed polskimi naukowcami stanęło ambitne wyzwanie (i obowiązek) zbadania i utrwalenia w postaci książkowej zagadnień i problemów, na które w kraju istniał cenzuralny zapis. W okresie mojej długiej pracy w Archiwum Instytutu zdarzył się incydent, gdy znany i ceniony profesor wręczając mi nowe, poszerzone i poprawione wydanie swojej książki, powiedział: „Panie Andrzeju, proszę uznać moją książkę z 1962 roku za nieistniejącą”. Było to zadziwiające, choć szczerze przyznanie się autora, co do wątpliwej wartości jego własnej pracy z lat 60., która powstała

rzec można – w cieniu PRL-owskiej (komunistycznej) cenzury. Na szczęście, ten stan rzeczy nawet niemal po trzydziestu latach można odwrócić za sprawą istnienia źródeł archiwalnych przechowanych m.in. w Londynie. I tak się też dzieje. Należy jednak przy tym stwierdzić, że owo odwracanie stanu rzeczy nie należy do zadań łatwych, bowiem nie chodzi tylko o możliwość (lub brak) nieograniczonego dostępu do materiałów, ale i o myślowe nawyki niektórych historyków krajowych nadal podtrzymujących obowiązujące w czasach PRL-u oceny, stosujących zwietrzałe myślowe klisze, będące echem propagandy, obecnej również w nauce. To kolejny problem, jaki stoi przed dzisiejszymi historykami z rodowodem PRL-owskim, tj. problem zweryfikowania własnych sądów i ocen. Młodszy z kolei historycy wiele prac w obszarze nauk historycznych muszą wykonać od podstaw, z uwzględnieniem materiału, niedostępnego (i objętego cenzurą) do 1989 roku. Zadanie to trudne, ale i niezwykle inspirujące.

Wracając do meritum: chciałbym się skupić na prezentacji jednego przykładu, który mam nadzieję posłuży pokazaniu tego, co znajduje się w zasobach Instytutu, a także posłuży za instrukcję nie tylko do tego, jak najlepiej skorzystać z rzeczonych zasobów, ale i jak wyrobić w badaczu niezbędne nawyki, które sprawią, że kwerenda archiwalna będzie możliwie najpełniejsza i zaowocuje powstaniem dużej pracy o charakterze monograficznym. Przede wszystkim przed rozpoczęciem kwerendy należy mieć dobre rozeznanie w już istniejącej literaturze przedmiotu. Znajomość zagadnienia (nawet dość wstępna) o wiele bardziej ułatwia poszukiwania archiwalne, niż w wypadku, kiedy liczymy jedynie na szczęśliwy zbieg okoliczności. Jeśli posiadamy wiedzę dotyczącą konkretnej, interesującej nas postaci, mając pewne rozeznanie co do etapów jej życia, mamy szansę na swobodniejsze poruszanie się wśród odpowiednich (i istotnych z punktu widzenia wybranego problemu) inwentarzy archiwalnych, jak i na wybór poszczególnych zespołów, które okażą się konieczne do przeprowadzenia rzetelnego oglądu źródeł. Zadziwiające – jak często przychodzą do Archiwum doktoranci z kraju niemający szerszej wiedzy odnośnie istniejącej już literatury dotyczącej wybranego przez nich problemu (tematu). Ot, po prostu wydawało się im, że taki a nie inny wybór, to z jakichś powodów dobry pomysł. Po drugie – należy być „otwartym”, mieć dużą wyobraźnię, nawet – powiedziałbym – należy być przygotowanym na to, że różne ciekawe materiały mogą znajdować się w zespołach, które na pierwszy rzut oka nie mają nic wspólnego z wybranym tematem.

Postaram się to zilustrować na podstawie przykładowej biografii, dla celów poznawczych wybrałem bowiem pierwszoplanową postać Polskich Sił Zbrojnych: gen. broni Władysława Andersa. Na marginesie – ciekawe, że dotychczas nie doczekał się on pełnowartościowej (tj. wielostronnej, kompendialnej) biografii obejmującej całokształt życia i twórczości, dodajmy – nie tylko wojskowej. Jest cały szereg prac, które po części wypełniają tę lukę, jak np. biografia cząstkowa pióra Zbigniewa Siemaszki, która obejmuje życiorys Andersa do 1942 roku. Jest też pokonferencyjne wydawnictwo w języku angielskim poświęcone poszczególnym wątkom z życiorysu generała¹. Wiem, że obecnie dwóch historyków krajowych pracuje nad kompleksową biografią dowódcy polskiego 2. Korpusu. Trzeba też przyznać, że temat nie jest łatwy, chociażby z tego punktu widzenia, że mowa o życiorysie przebogatym, a rola, którą gen. Anders odegrał podczas wojny i po wojnie na emigracji politycznej była wręcz ogromna, co potwierdza objętość zgromadzonego w Instytucie materiału archiwalnego². Z jednej strony jest to dobre, ponieważ baza źródłowa jest nader bogata w treści, jest też różnorodna, także obszerna objętościowo. Badacz nie będzie zatem narzekał na brak dokumentacji. Z drugiej strony – ogrom materiału w samym Archiwum Instytutu narzuca konieczność wielokrotnych mozolnych kwerend, jeżeli chce się zapoznać z całością materiału. Biograf staje więc przed zadaniem opracowania całokształtu życia i działalności postaci, i zarazem ujęcia efektów pracy w formie esencjonalnej, zgodnej z objętościowymi wymogami wydawniczymi. A więc staje przed koniecznością dokonania wyboru gradacji problemów: wyodrębnienia tego, co zasadnicze od tego, co jest drugorzędne, a co, jeżeli nie całkiem pominięte, może być zasygnalizowane jedynie w przypisie, kierującym czytelnika w odpowiednie miejsca w literaturze przedmiotu czy w archiwach.

Wracając do postaci gen. Władysława Andersa – kolejność pracy archiwalnej powinna przebiegać następująco: najpierw badacz powinien wykonać możliwie rzetelne kwerendy w archiwach krajowych, bo tam znajdują się ma-

¹ Z. S. Siemaszko, *General Anders w latach 1892–1942*, Łomianki 2012. Należy odnotować, że w wykazie użytej bibliografii ani w przypisach autor wcale nie uwzględnił zbiorów Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego; *General Władysław Anders: Soldier and leader of the Free Poles in Exile*, editors.: Joanna Pyłat, Jan Ciechanowski, Andrzej Suchcitz, London 2008.

² A. Suchcitz, *Źródła do biografii generała Władysława Andersa w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie*, „Teki Historyczne” tom XXIII, Londyn 2004, s. 297-302.

teriały dot. przedwojennego okresu jego życia i działalności, w dalszej kolejności winien skorzystać z materiałów wytworzonych przez służby bezpieczeństwa PRL, które dotyczyły kwestii inwigilowania generała na emigracji przez Urząd Bezpieczeństwa (Bezpiekę)³, by ostatecznie przejść do kwerendy w Instytucie. Tu logicznie rzecz biorąc, najlepiej rozpocząć od samej wyodrębnionej spuścizny generała, obejmującej jego działalność od roku 1941 aż do śmierci. Ten jeden zespół już stanowi pewne wyzwanie, biorąc pod uwagę, że liczy 692 jednostki archiwalne (8.5. metrów bieżących)⁴. Dzieli się on zasadniczo na dwie części: okres wojenny, obejmujący pierwszych 50 jednostek archiwalnych, które często są podzielone na kilka podteczek; w dużej mierze można traktować tę część jako kościec okresu wojennego. Tu znajduje się jego korespondencja z przełożonymi polskimi, jak i aliantami, mowy, rozkazy, notatki z rozmów z wojskowymi i politykami, wymiany depeesz, rozkazy, podstawowe akta związane z kampanią włoską wytworzone przez samego generała. Znajdują się tu również dwie ważne pozycje, które stanowią podstawową pomoc, jeżeli chodzi o codzienną działalność generała. Mam tu na myśli jego „dziennik czynności” najpierw jako dowódcy PSZ w ZSRR, APW i 2. Korpusu za okres 1941–1945 oraz „dziennik czynności” jako p.o. Naczelnego Wodza pomiędzy 26 lutym a 28 maja 1945 roku⁵. Szczęśliwie oba te dokumenty zostały wydane w opracowaniu prof. Bogusława Polaka (patrz wybór bibliografii). Pozostała część spuścizny to podstawowe materiały związane z różnorodną aktywnością generała na emigracji tak w związkach wojskowych, jak i w działalności stricte politycznej. Szczególnie ważna w tym kontekście może okazać się korespondencja gen. Andersa prowadzona z osobistościami życia politycznego na emigracji. Często jest to korespondencja błaża, obyczajowa, ale obok niej znajduje się także korespondencja o przebogatej i ważnej treści, dzięki której możemy lepiej zrozumieć kulisy działalności generała, jego motywacje i starania o zainteresowanie możnych tego świata sprawą Polski i odzyskania przez nią niepodległości. Stałą ambicją generała było podtrzymywanie tematu polskiej niepodległości wśród obcokrajowców i ewentualne wpływanie na światowych decydentów w tej sprawie.

³ Centralne Archiwum Wojskowe oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

⁴ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS), zespół KGA/teczki 1 - 692.

⁵ IPMS, KGA/1b oraz KGA/53.

Badacz znajdzie tu również przeróżne materiały o podstawowym znaczeniu, gdy chodzi o kontakty generała z politykami zachodnimi, chociażby z Prezydentem Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej Johnem Kennedym, któremu wręczył gen. Anders memorandum dotyczące polskich spraw podczas wizyty w 1962 roku. Na uwagę zasługuje korepondencja z przedstawicielami Rządu na Uchodźstwie, szczególnie z Józefem Lipskim w Ameryce, Kazimierzem Papée w Watykanie i Józefem Potockim w Madrycie. W zespole tym znajdują się materiały związane z procesami generała z „Narodowcem” oraz „Daily Worker”, jak też i sprawy dotyczące działania na rzecz zjednoczenia narodowego oraz następstw fiaska tej próby, objawiającej się rozłamem politycznym, który trwał od 1954 do 1972 roku (a więc zakończony dwa lata po śmierci gen. Andersa). Gruntowne zapoznanie się z osobistą spuścizną generała pozwala badaczowi stworzyć solidne podwaliny dla powstania jego biografii i przygotowuje do zwrócenia uwagi na zespoły, które obejmują już konkretne dziedziny i okresy aktywności wojskowego oraz polityka. Rozpocniemy więc penetrację archiwalną (uznając fakt, że był on przede wszystkim zawodowym żołnierzem) od zespołów wojskowych, idąc przy tym tzw. układem chronologicznym.

W aktach poświęconych Kampanii 1939 roku wybijają się głównie dwa zespoły: pierwszy – to zbiór dokumentów wytworzonych przed i podczas Kampanii 1939 roku, w szczególności akta Armii „Modlin”, której częścią składową była Nowogródzka Brygada Kawalerii dowodzona przez Andersa; akta te umożliwiają prześledzenie na gorąco poczynań i zamiarów przełożonych co do kierunków użycia Brygady Nowogródzkiej, ponadto są to istotne, pasjonujące dokumenty chwili⁶. Drugi – to zbiór pisemnych relacji żołnierzy Nowogródzkiej Brygady Kawalerii (począwszy od samego dowódcy poprzez oficerów sztabu i poszczególnych pułków wchodzących w skład Brygady). Badacz znajdzie tu różne naświetlenia działań tak broniących dowódcy, jak i tych, które go raczej krytykowały (np. relacja dowódcy 26 Pułku Ułanów płk. Ludwika Schweizera)⁷. Zasoby te zabierają nas też do okresu niewoli sowieckiej, fragmenty relacji można odnaleźć właśnie w Kolekcji generała. Jak

⁶ IPMS, zespół A.II teczki dotyczące Armii „Modlin”.

⁷ IPMS, B.I.23 teczki A-F; relacja płk. Schweizera w B.I.23c. Była to podstawa do jego książki *Wojna bez legendy* wydanej w Szkocji w 1943.

wiemy, na skutek umowy polsko-sowieckiej 30 lipca 1941 roku uzyskano zgodę m.in. na tworzenie armii polskiej na terenie Związku Sowieckiego, które dowodzenie Naczelnym Wódz powierzył właśnie gen. Andersowi⁸. Akta tejsze Armii tworzą kolejny zespół, który biograf winien przebadać, chociaż można tu się ograniczyć przede wszystkim do akt samego dowództwa⁹. To samo z pewnymi wyjątkami dotyczy okresu dowodzenia Armią Polską na Wschodzie i jej operacyjną formacją czyli 2. Korpusem¹⁰.

Bogatszym źródłem do biografii gen. Andersa z tego okresu, czyli w latach 1941–1945 są tzw. poboczne zespoły, na przykład akta Prezydium Rady Ministrów. Tu bowiem badacz znajdzie pierwszorzędne materiały do stosunków Andersa z gen. Władysławem Sikorskim, gen. Kazimierzem Sosnkowskim, Stanisław Mikołajczykiem, Tomaszem Arciszewskim i Prezydentem Władysławem Raczkiewiczem. Poruszana tematyka dotyczy zarówno spraw politycznych, jak i wojskowych, różnic, które wyłaniają się na tle rozmaitych zapatrywań, a także spraw już rozstrzygniętych. Jest to fascynująca lektura, umożliwiającą biografowi poznać motywacje i intencje, które miały wpływ na ostateczne decyzje gen. Andersa od momentu objęcia dowództwa Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS, aż po koniec wojny i likwidację PSZ na Zachodzie¹¹. Inne „poboczne”, a jednak zasadnicze źródło dokumentujące militarną stronę biografii Andersa to zespół archiwalny „oddziałowych kronik” i „dzienników działań”. Na pierwsze miejsce pod względem ważności, jak i objętości wysuwa się naturalnie Dziennik Działania 2. Korpusu. Jest on nieodzownym źródłem do poznania gen. Andersa jako bojowego dowódcy na froncie włoskim¹². Właśnie w nim można odnaleźć potwierdzenie dla jego dowódczych decyzji i pra-

⁸ Pierwotnym kandydatem Naczelnego Wodza gen. Sikorskiego na dowódcę armii, nawet jeżeli tylko przejściowo, był gen. dyw. Stanisław Haller - były szef Sztabu Generalnego i dowódca 6 Armii w 1920 roku. W 1941 miałby jednak 69 lat i już od lat kilkunastu był w stanie spoczynku. Szukano go bez skutku, co nie dziwi biorąc pod uwagę fakt, że jako jeniec w Starobielsku, gen. Haller został zamordowany wiosną 1940 przez NKWD w Charkowie.

⁹ IPMS, zespół A.VII.1

¹⁰ IPMS, zespoły A.VIII i A.VIIIa oraz A.XI i A.XIa; Andrzej Suchcitz, *Dokumentacja dotycząca polskiej bitwy o Monte Cassino w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie*, [w:] *Bitwa o Monte Cassino 11-18 maja 1944. Geneza-przebieg-opinie. Wybór źródeł*, tom III, red. B. Polak, Koszalin-Londyn 2001, s. 7-10.

¹¹ IPMS, zespół akt PRM.

¹² IPMS, C.1 Dziennik Działania 2. Korpusu.

cy jako dowódcy na polu walki. Przykładowo, znajdujemy w tym „Dzienniku” zapis rozmowy telefonicznej gen. Andersa z dowódcą 5 Kresowej Dywizji Piechoty gen. Nikodemem Sulikiem przed północą 18 maja 1944 roku, w której w bardzo stanowczym tonie rozkazuje powątpiewającemu Sulikowi utrzymanie przez noc styczności z nieprzyjacielem i ze wskazaniem, „by nie przesadzał co do wysokości strat”...¹³ „Dziennik Działań 2. Korpusu” to też wspaniały przykład podstawowego źródła do monografii samego 2. Korpusu. Bez tego dokumentu jakakolwiek rzetelna monografia Korpusu jest wręcz niemożliwa, zawiera on bowiem dokumentację rozmaitych zagadnień odnoszących się do każdego szczebla dowódczego tak polskiego, jak i alianckiego. Doskonale również wkomponowuje miejsce 2. Korpusu w ramy brytyjskiej 8. Armii i jej operacji na półwyspie włoskim.

Pozostajmy jeszcze przy kronikach oddziałowych: zbiór ich obejmujący jednostki i oddziały PSZ w ZSRS, APW i 2. Korpusu zawierają liczne informacje o wizytach i inspekcjach gen. Andersa. Tu badacz mimo woli jest zdany na wybiórczość, tak aby móc zilustrować odpowiednio podejście i stosunek generała do żołnierzy, jak i do swoich podwładnych dowódców. Trudno spodziewać się, aby można było opierać się na wszystkich zapisach dokumentalnych, ważne jednak, by uzyskać poprzez ich lekturę reprezentacyjną całość. Kroniki oddziałowe z okresu PSZ w ZSRS są wstrząsającym dokumentem tak trudności bytowych, w których znajdował się żołnierz polski, niedawny łagiennik, jak i stanowią dokument heroicznego procesu dramatycznego przechodzenia od stanu zbiorowiska mizernych, wynędzniałych łagienników po wyszkolone, prężne wojsko. Dzięki tym zapisom o kronikarskiej preferencji zawdzięczamy wiedzę o ogromie wysiłku i dyscypliny włożonej w to, by formacja wojskowa powstała; uzmysławiają one również jakim kosztem to osiągnięto! Właśnie kroniki warto jest głębiej studiować w celu ustalenia i mocniejszego potwierdzenia faktu zainteresowania gen. Andersa losem polskiej młodzieży. To przede wszystkim dzięki niemu powstawały szkoły junackie i szkoły kadetów, które skupiały polską młodzież ewakuowaną z ZSRS i które dawały należyłą opiekę wychowawczą oraz możliwość powszechnego kształcenia. To aspekt działalności generała wymagający dalszych pogłębionych badań; trzeba też w tym miejscu pokreślić, że jego troska o młodzież wynika z wcześniej-

¹³ Tamże, 17/18 maja 1944.

szych aktywności: generał Anders przed wojną uczestniczył w pracach Rady Polskiej Macierzy Szkolnej.

Pozostając jeszcze przy oficjalnych dokumentach, trudno nie wspomnieć o aktach Sztabu Naczelnego Wodza i Ministerstwa Obrony Narodowej. Na ich podstawie możemy prześledzić meandry zmieniających się relacji między gen. Andersem a Naczelnym Wodzem gen. Sikorskim; następnie z gen. Sosnkowskim (tu znajdujemy informacje o kulisach decyzji podjętych odnośnie organizacji i reorganizacji dowództwa na Środkowym Wschodzie). Głównymi podzespołami w tej części byłyby: Gabinet Naczelnego Wodza i Gabinet Ministra Obrony Narodowej, chociaż należałoby przejrzeć całość inwentarza pod tym właśnie kątem¹⁴. Jednym z podzespołów, które z pewnością należałoby przebadać, to akta Kapituły Orderu Virtuti Militari. Po pierwsze – pod kątem samego odznaczenia gen. Andersa Krzyżami Złotym, Kawalerskim i Komandorskim Orderu Virtuti Militari oraz szczegółowych wniosków i opinii członków kapituły w sprawie tych wyróżnień¹⁵. Następnie pod kątem pracy Generała jako Kanclerza Kapituły Orderu najpierw w latach bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej do 1948 roku, a następnie po wznowieniu jej aktywnej działalności z końcem lat 1950-tych na skutek samowolnych nadań Orderu Virtuti Militari przez gen. Julisza Rómmła, dowódcy Armii „Warszawa” we wrześniu 1939 roku, opublikowanych w jego wspomnieniach¹⁶. Reaktywowano bowiem posiedzenia Kapituły w celu weryfikacji, a więc potwierdzenia lub odrzucenia, owych nadań. Następnie poszerzono prace nad uzupełnieniem do nadań IV klasy orderu za zakończoną wojnę oraz nadania orderu poszczególnym sztandarom pułków i batalionów oddziałów Wojska Polskiego z kampanii jesiennej 1939 roku oraz Polskich Sił Zbrojnych walczących na Zachodzie.

Przed biografem generała następnie czekają kolejne zadania: zapoznanie się ze spuścizną źródłową poprzez indywidualne osoby, jak również i instytucje oraz organizacje¹⁷. Wśród nich wybija się „Kolekcja Tymczasowej Rady

¹⁴ Korespondencja pomiędzy gen. Andersem a gen. Sikorskim została wydana w opracowaniu Bogusława Polaka, *Generał broni Władysław Sikorski – generał dywizji Władysław Anders: korespondencja 1941–1943*, Koszalin 2000.

¹⁵ A. Suchcitz, *Ordery Virtuti Militari gen. W. Andersa za II wojnę światową*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1994, nr 8, s. 69-72.

¹⁶ J. Rómmel, *Za honor i ojczyznę*, Warszawa 1959.

¹⁷ Tzw. Dział Kolekcji Osobowych i Rzeczowych.

Jedności Narodowej”, czyli krótko mówiąc – akta Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego i Rady Trzech, której członkiem gen. Anders był od roku 1954 aż do śmierci. Jest to zasadniczy zespół dokumentów obok spuścizny generała, konieczny do poznania jego działalności politycznej na emigracji¹⁸. Odzwierciedlenie wojskowej działalności generała w tym okresie znajdujemy przede wszystkim w aktach Związku Sztabu Głównego, który funkcjonował głównie w latach 1947–1956. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że była to aktywność intensywna, związana z realną (przynajmniej do zakończenia wojny koreańskiej w roku 1953) możliwością wybuchu kolejnej wojny światowej¹⁹. W innych kolekcjach odnajdziemy informacje o kontaktach gen. Andersa tak z kolegami, np. gen. Władysławem Bobińskim mieszkającym we Francji, jak i innymi swoimi podwładnymi lub współpracownikami z okresu emigracji niepodległościowej. Niekiedy rzucają one światło na codzienne, prywatne niejako życie. Ważnym źródłem poza już wymienionymi jest Kolekcja płk. dypl. Wincentego Bąkiewicza, która zasadniczo zawiera akta komórek oddziału II, czyli wywiadu, formacji od PSZ w ZSRS poprzez APW, 2. Korpus i okres powojenny, gdy tworzono działalność wywiadowczą ośrodka emigracyjnego pod pieczęcią generała²⁰. W kolekcjach można odnaleźć tak zawodowo oficjalne materiały, jak też i bardziej osobiste. Płk. Bąkiewicz przez wiele lat był w sprawach różnych, także dyskrecjonalnych kontaktów prawą ręką generała, był swoistym pośrednikiem między Andersem, a osobami poszukującymi z nim bezpośredniego kontaktu. Jest to kolejny interesujący aspekt pracy Andersa, który domaga się głębszych studiów, zwłaszcza szczegółowych ustaleń co do roli, jaką pełnił w przewodzeniu pracami wywiadu emigracyjnego i z nim powiązanego dyskrecjonalną siecią wywiadu brytyjskiego. O ile na temat organizacji i pracy samej służby polskiego wywiadu na emigracji powstało już sporo opracowań, to jednak problematyka związana ze szczegółową rolą, jak i samą pozycją gen. Andersa w przestrzeni aktywności dyskrecjonal-

¹⁸ IPMS, zespół KOL.408.

¹⁹ IPMS, zespół A.XIX; A. Suchcitz, *Z wojskowych dziejów emigracji. Związek Sztabu Głównego 1947-1955*, [w:] *Londyńska Reduta. Prezydent RP na uchodźstwie i działalność polskiej emigracji niepodległościowej*, tom 2, red. J. Kłaczek, M. Golon, K. Kania, Z. Girzyński, Toruń 2017, s. 31-40.

²⁰ IPMS, zespół KOL.138, Kolekcja płk.dypl.Wincentego Bąkiewicza

nej i w zawiłej sieci geostrategicznych interesów, wymaga dalszych dogłębnych badań²¹.

Ponadto niemal całkiem pominiętym wątkiem jest również rola gen. Andersa we wspieraniu przeróżnych stowarzyszeń i ich misji, także inicjatyw, które dla funkcjonowania emigracji okazywały się niezwykle ważne i dla życia Polaków poza krajem – niezbędne. Odnosi się to również do jego częstych interwencji: do wspierania indywidualnych osób, zwłaszcza byłych żołnierzy 2. Korpusu w ich rozmaitych problemach, w staraniach o pracę, o stypendia, zapomogi, czy też interwencje w brytyjskim Home Office i inne. Głównym źródłem w tym kontekście są wymienione już korpusy spuścizny generała, jak i zespoły dokumentacyjne poszczególnych stowarzyszeń i organizacji, które przekazały swoje zbiory do Instytutu²².

Ostatnim zespołem w Archiwum Instytutu, który warto poznać to Dział Rękopisów i Maszynopisów stanowiący skarbnicę materiałów niemal na każdy temat. Badacz jest tu zobowiązany głównie do przeanalizowania zawartości inwentarza zarówno pod kątem tematów powiązanych z generałem Andersem, jak i pod kątem osób z jego najbliższego kręgu. Za przykład niech posłuży tu choćby sprawozdanie z przebiegu starań zbliżenia Prezydenta Augusta Zaleskiego i gen. Andersa wiosną 1969 roku w Londynie, którego inicjatorem był dr. Janusz Zawodny, były żołnierz Armii Krajowej, historyk wykładający na uczelniach w Ameryce Północnej, autor głośnej książki o Katyniu²³.

Na zakończenie odeślę jeszcze potencjalnych badaczy do Muzeum Instytutu, tu bowiem oprócz tradycyjnych eksponatów muzealnych znajduje się tzw. Archiwum Osobowe Muzeum obejmujące małe kolekcje dokumentów

²¹ Przykładowo o samym wywiadzie zob.: A. Suchcitz, *Z historii polskiego wywiadu na emigracji 1945-1958*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, tom VIII, red. T. Dubicki, Łomanki 2017, s. 7-48; R. Zapart, *Służby informacyjne władz II RP na uchodźstwie po zakończeniu II wojny światowej. Szkic historyczno-prawny*, [w:] *Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku*, Rzeszów 2014; A. Kozicki, *Struktury organizacyjne i formy pracy emigracyjnego wywiadu wojskowego w latach 1945-1955*, [w:] *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze w latach 1944-1945*, red. M. Bechta, Warszawa 2016.

²² KGA 433-442, teczki związane z interwencjami i wsparciem gen. Andersa; jako przykład stowarzyszenia, w którym odgrywał aktywną rolę, zob. KOL. 419 – Polskie Stowarzyszenie b. Sowieckich Więźniów Politycznych.

²³ IPMS, B.2470, Sprawozdanie z poczynąń prof. dr. Janusza Zawodnego, którego celem było zbliżenie gen. W. Andersa i Prezydenta A. Zaleskiego, wiosna 1969.

Andrzej Suchcitz, *Archiwa Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego...*

(zbiory po indywidualnych osobach: legitymacje, zaświadczenia itp. dokumenty). Również w Muzeum znajdują się kolekcje dyplomów różnych postaci z kręgu wojskowości, polityki, pozostałych na emigracji, wybitnych i mniej wybitnych. Wśród nich znajdziemy różne dyplomy i „laurki” dedykowane generałowi Andersowi. Co więcej – znajdują się tu nieraz poszczególne dokumenty, często ofiarowane przez indywidualnych darczyńców i które z takich czy innych względów zostały wpisane oraz włączone swego czasu do zbiorów muzealnych. I właśnie w związku z biografią gen. Andersa właśnie tu znajdują się dwa arcyciekawe dokumenty, które mają zasadnicze znaczenie do poznania osobowości generała, a które – o ile nie myślę się – są wcale nieznanne. Warto je tu przytoczyć w całości. Pokazują bowiem, jak w przeciągu całego okresu wojny, począwszy od dowodzenia armią w Rosji Sowieckiej, jego rola niejako rozrosła się. Rozpoczął bowiem Anders swoją aktywność jako dowódca–żołnierz, a stał się z czasem dowódcą–politykiem. Od tego czasu jego poczynania jako dowódcy wielkiej formacji nabierają też zdecydowanego aspektu politycznego i z tego punktu widzenia mogą być oceniane. Ten polityczny właśnie aspekt rozwija się na tle różnic poglądów pomiędzy nim a Naczelnym Wodzem – gen. Sikorskim. Niemniej należy pamiętać, że w kwestiach szeroko pojmowanej polityki między nim a gen. Sikorskim istniały różnice, to jednak jako podwładny żołnierz był bezwzględnie lojalny wobec decyzji Naczelnego Wodza. Po śmierci Sikorskiego i nastaniu Stanisława Mikołajczyka w roli premiera, polityczny wydźwięk niektórych poczynień dowódcy APW i 2. Korpusu nabrał skryzalizowanej formy i bardziej wyrazistego, zdecydowanego kierunku. Oba dokumenty, o których wyżej była mowa adresowane są do rtm. Józefa Czapskiego, ponadto zaznaczone jako osobiste i datowane na 30 stycznia 1944 roku, a więc na moment wchodzenia 2. Korpusu do akcji na półwyspie włoskim.

Pierwszy z nich brzmi:

W związku z moim wyjazdem nakazuję Szefowi Propagandy prowadzić następującą linię polityczną: w sprawie sowieckiej utrzymanie dotychczasowej linii niezależności i nieustępliwości 1/ w stosunku do zmian terytorialnych Polski, 2/ kooptacji do rządu ze Związku Patriotów, 3/ sprzeciw w sprawie przystąpienia do paktu sowiecko-czeskiego. Popieranie nadal planów federacyjnych w Środkowej Europie. Przeciwwstawienie się koncepcji ograniczania kompetencji Wodza Naczelnego.

Odparowywanie natychmiastowe ataków na Naczelnego Wodza. Przecistawianie się próbom ograniczenia podległości Naczelnemu Wodzowi wszystkich sił zbrojnych w Kraju i na emigracji. Zaostrzyć w prasie i w publikacjach kurs przeciw niemiecki w ścisłym porozumieniu z sojusznikami, wysuwać bezkompromisowo kwestie Gdańska, Prus Wschodnich, Pomorza i Śląska Zachodniego.

Własnoręcznie generał dopisał: „*Dla uniknięcia wszelkich nieporozumień wszelkie dalsze rozkazy będą wydawał osobiście.*”

Drugi dokument jest jeszcze bardziej wymowny:

W wypadku zgody rządu [S. Mikołajczyka – A.S.] na odstąpienie części ziem wschodnich Sowietaom albo kooptacji Związku Patriotów do rządu, nieprzyjęcie do wiadomości uchwały rządu i wypowiedzenia mu posłuszeństwa. Forsowanie dymisji rządu w oparciu o Prezydenta i Wodza Naczelnego²⁴.

Podsumowując, widać, jakie wielkie biograf Andersa ma przed sobą wyzwanie, ale za to ma za „sprzymierzeńca” przebogaty materiał źródłowy. I tak samo należy podchodzić do wszystkich biografii wybitnych postaci czy do monografii tematu. Zasada stopniowego rozpoznawania materiałów źródłowych stanowi paradygmat zachowań autora przyszłych prac biograficznych czy monograficznych i to niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z politykiem, wojskowym, dyplomatą, naukowcem czy też osobą reprezentującą świat kultury. Zasady są w istocie podobne. Jednak – podkreślmy – zasadniczym warunkiem dobrze wykonanej kwerendy jest posiadanie zawczasu dobrego rozeznania co do kolejnych etapów życia osoby, rozwoju wypadków biograficznych (gdy chodzi o monografie) i niezbędna jest gotowość do wykonania solidnej, często długotrwałej i wielopoziomowej kwerendy archiwalno–bibliotecznej. Przykładem takiej „pełnej” biografii osoby, choć z trzeciego lub nawet czwartego rzędu, jeśli idzie o hierarchię wojskową, jest ostatnio wydana książka Jerzego Kirszaka, poświęcona gen. bryg. Romanowi Szymańskiemu²⁵.

²⁴ IPMS, Muz.nr.21383. Dokumenty te zostały przekazane do IPMS przez por. Aleksandra Bystrama w lecie 1985. Znaleziono były w papierach ks.prał. Waleriana Meysztowicza.

²⁵ J. Kirszak, *Generał Roman Szymański. Żołnierz Pierwszej Kompanii Kadrowej, zdobywca Monte Cassino*, Warszawa 2019.

Andrzej Suchcitz, *Archiwa Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego...*

Sumując – bogactwo źródeł zdeponowanych w Archiwum Instytutu jest niezwykle imponujące i ważne nie tylko dla historyków parających się dziejami polskich dowódców, mężów stanu itp., czy też polską historią wydarzeniową, ale również istotne dla powstania biografii, których przedmiotem stać się będą wyżsi rangą politycy i wojskowi państw sojusznicznych. Akta te nieraz rzucają nowe światło nie tylko na osobistości, o których tam mowa, ale i na wydarzenia. Stanowią interesujące, choć mało lub prawie wcale nieznanne dopełnienie wątków związanych z historią ich życia i działania. Niestety, źródła te przez historyków anglojęzycznych niemal całkiem są pomijane w ich badaniach. A szkoda...

Bibliografia

- Bitwy generała Władysława Andersa. Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego*, t.VIII red. B. Polak, W. Handke, Z. Jóźwiak, Leszno 2007.
- Dziennik Czynności gen. Władysława Andersa 1941-1945*, red. B. Polak, Koszalin 1998.
- Dziennik Czynności p.o. Naczelnego Wodza gen. Władysława Andersa 26.II - 28.V.1945*, red. B. Polak, Leszno 2003.
- Englert J., Barbarski K., *General Anders*, Londyn 1989.
- Generał Anders. Życie i chwała*, red. M. Hemar, wyd. II, Warszawa - Londyn 2007.
- Generał broni Władysław Sikorski - generał dywizji Władysław Anders: korespondencja 1941-1943*, red. B. Polak, Koszalin 2000.
- Generał Władysław Anders. Soldier and Leader of the Free Poles in Exile*, red. J. Pyłat, J. Ciechanowski, A. Suchcitz, Londyn 2008.
- McGilvray E., *Anders' Army. General Władysław Anders and the Polish Second Corps 1941-1946*, Barnsley 2018.
- Polak B., Polak M., „Wybitnie wroga jednostka”. *Komuniści przeciwko generałowi Władysławowi Andersowi 1943-1970. Wybór dokumentów*, Leszno 2008.
- Siemaszko Z. S., *Generał Anders w latach 1892-1942*, Łomianki 2012.
- Wawer Z., *Monte Cassino*, Warszawa 2009.